

SATUL MEDIEVAL DISPĂRUT ȘI CERCETAREA EUROPEANĂ ACTUALĂ

DE

N. CONSTANTINESCU¹

Problemele agrare ale evului mediu au constituit de multă vreme obiectul unui considerabil efort științific, iar astăzi încă li se consacră opere reprezentative de istorie economică și socială¹. Totodată, în literatura europeană de specialitate se manifestă — de mai bine de un secol — o largă preocupare pentru studiul unui fenomen, ilustrat documentar (inclusiv pe cale arheologică) și care a avut vaste implicații de natură economică, socială, politică și mai ales demografică: este vorba de pustiirea unor sate medievale, de depopularea și dispariția lor de pe scena istoriei unor popoare de pe continentul nostru — în scurt de așa-numitele *villages désertés*, *deserted villages*, *Ortswüstungen*, *despoblados*, *zaniklé* și *zaginione osady* etc. În izvoarele medievale românești termenul folosit adesea este acela de *siliște*, cu înțelesul de *fostă valtră de sal*, așezare părăsită — termen păstrat pînă azi în toponimia din Moldova și Țara Românească, ca și în Transilvania.

Cum e și firesc, opiniile exprimate în literatura europeană în legătură cu aceste sate dispărute oglindesc în primul rînd poziția ideologică a cercetătorului, pe temeiul căreia este înțeleasă și tratată istoria medievală a fiecărei țări în parte, cum și particularitățile izvorite din natura și valoarea materialului documentar folosit, din tradițiile istoriografiei respective. În mod obișnuit însă, se pornește de la materialul de arhivă, de la documentul istoric scris — operindu-se cu liste și statistici, cu cartograme (metoda chorologică este foarte potrivită pentru a înțelege realitățile geografiei istorice), iar în ultima vreme se apelează și la cercetarea arheologică propriu-zisă. Cît privește *circumstanțele cauzale* care au dus la apariția fenomenului, rareori vor fi arătate cauzele reale ale dispariției satelor medievale, cauze care decurg din structura și manifestarea modului de producție feudal, bazat pe exploatarea masei țărănești de către clasa dominantă feudală. Vom ilustra cele de mai sus cu concluziile care se degajă din vasta literatură dedicată satelor europene dispărute în cursul evului mediu.

Pentru *Franța* secolelor XIV—XV izvoarele de bază sînt mai ales de natură fiscală și ecleziastică, fiind emenate de cancelariile dlocezelor catolice; așa-numitele *pouillés* sînt inventare întocmite în diferite perioade ale evului mediu, prin care autoritățile bisericești țineau în evidență starea parohiilor și mai ales numărul de *feux* (vetre, respectiv case țărănești) supuse

¹ Dintre lucrările mai noi cf. H. Pirenne, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Bruges, 1951; Georges Duby, *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire. IXe—XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherche*, Paris, 1962 (2 vol.); Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963 (*Clio*). Pentru țara noastră cf. studiile de istorie socială: H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, București, 1958—1965 (3 vol.) și P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964.

servituților feudale în folosul clerului. Aceste *pouillés* permit confruntări numerice dintre cele mai utile pentru istoricul satului medieval francez. Izvorul de bază îl constituie *L'État de feux* din anul 1328, de care s-a ocupat cunoscutul istoric francez Ferdinand Lot.

Din cifrele pe care le înfățișează F. Lot rezultă că la 1328 existau în Franța circa 32 500 parohii; în decurs de cinci secole care au urmat abia 2,77 % (circa 900 parohii) reprezintă procentul disparițiilor consemnate de izvoare — indicându-se prin aceasta o relativă stabilitate demografică. Astfel, diocesele din jurul Parisului (15 la număr) cuprindeau în secolul al XIV-lea între 5931 și 6694 de parohii, în timp ce la 1750 numărul acestora nu numai că nu scade, dar el crește pînă la 6790 parohii. E adevărat, au existat și zone de „eroziuni” demografice, cum se constată în diocesele Nevers (unde 10 % din parohii dispar între anii 1370 și 1720) și Bourges; în Normandia, disparițiile variază între 10 % (Bayeux, Rouen) și 22 % (Avranches) în perioada anilor 1350—1400 și 1720—1750 ².

Cifrele prezentate de F. Lot prezintă însă dezavantajul că sînt *globale* — cum apreciază pe bună dreptate J.M. Pesez și Em. Le Roy Ladurie; dispariția unei parohii nu înseamnă neapărat și dispariția satului, de unde — metodologic — decurge concluzia că adevărata cercetare a satelor dispărute nu poate să aibă loc decît pe temeiul listelor nominative ale așezărilor ³.

Așa de pildă, dacă la 1328 în regiunile Nîmes-Beaucaire și Carcassonne figurau în *L'État de feux* 2076 parohii, mai tîrziu, în recensămintele din secolul al XVIII-lea numărul acestora scade la 1800—1900, disparițiile de sate fiind însă reale și nu fictive. În regiunea Lunel-Nîmes, după anul 1295 dispar 7 din cele 104 sate atestate documentar, iar în Languedocul oriental procentul disparițiilor reale de sate oscilează după 1328 între 5 și 7 % ⁴. În zona pariziană existau la 1370 numeroase sate (în total 304), iar pînă la 1720 dintre acestea dispar 25 (8 %) ⁵. Cea mai lovită de pustiliri pare a fi însă Alsacia, unde se constată un număr de 78 de sate dispărute (Alsacia inferioară), alături de alte 156 (în Alsacia superioară) din care numai 66 erau parohii ⁶.

Cum s-a menționat deja, istoricii francezi sînt însă aproape unanimi în a aprecia că pustirea reală a satelor medievale nu constituie în Franța un fenomen de masă, deoarece, numeric, doar 137 de sate au fost definitiv părăsite în cursul secolelor XIV și XV ⁷, în rest, satele arătate la un moment dat ca fiind dispărute renăscînd în cadrele vechii existențe ⁸.

În legătură cu cercetarea satului francez dispărut, merită a fi subliniate eforturile depuse în ultima vreme — ca orientare, metodologic și logistică — și care își găsesc expresia în recente lucrări apărute ⁹.

² Ferdinand Lot, *L'état des paroisses et des feux de 1328*, Bibliothèque de l'École des Chartres, t. 90 (1929) — apud Jean-Marie Pesez și Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le cas français : vue d'ensemble*, în *Villages désertés et histoire économique, XIe—XVIIIe siècle*, Paris 1965 (École pratique des Hautes Études, VIe Section, Centre de recherches scientifiques), p. 127—128 — volum citat în continuare sub *VDHÉ/1965*.

³ *Op. cit.*, p. 128.

⁴ *Ibidem*, p. 129.

⁵ *Ibidem*, p. 129—130.

⁶ *Ibidem*, p. 133. Cf. și H. Dublond, *Conséquences économiques et sociales des „mortalités” du XIVe siècle essentiellement en Alsace*, în *Revue d'histoire économique et sociale*, XXXVII (1959), nr. 3, p. 273—294.

⁷ Pesez-Ladurie, *op. cit.*, p. 153.

⁸ *Ibidem*, p. 184, 234.

⁹ Cităm din *VDHÉ/1965*: Georges Duby, *Démographie et villages désertés*, p. 13—24; Marcel Roncayolo, *Géographie et villages désertés*, p. 25—47; Paul Courbin, *Méthodologie des fouilles de villages disparus en France (Prospection et implantation)*, p. 49—61 („Le point de départ de ces recherches paraît avoir été, pour les historiens, l'idée de faire appel aux vestiges archéologiques des villages disparus pour compléter ou suppléer les sources écrites. Plus précisément, l'objectif était d'éclairer la structure du village (et sa vie matérielle), les structures

În Anglia fenomenul pustiirii satelor medievale este înregistrat masiv și aproape în toate comitatetele principalei insule britanice. Istoria satelor engleze poate fi urmărită îndeaproape grație unor bogate surse documentare (*Domesday Book* din 1086, *Nomina Villarum* din 1316 și în general toată arhiva de la *Public Record Office*). Nu-i de mirare, deci, că există o tot atît de bogată literatură consacrată acestor sate dispărute. De altfel, trebuie menționat și faptul că în Marea Britanie funcționează un organism special (neoficial) de cercetare — *The Deserted Medieval Village Research Group* (DMVRG) — a cărui activitate a început în anul 1952, iar începînd cu anul următor și pînă azi publică un voluminos *Raport* anual. În jurul DMVRG sînt grupați specialiști în istorie, geografie, economie etc. de la principalele universități și instituții muzeale din Anglia și din alte țări¹⁰.

Lucrarea de bază apărută în Anglia aparține prof. Maurice W. Beresford de la Universitatea din Leeds și este intitulată *The Lost Villages of England*¹¹. Ea tratează o amplă listă de 1353 sate, dispărute începînd cu secolul al XI-lea. Ulterior, în urma revizuirii datelor documentare, cifra de mai sus a fost corectată prin cercetările DMVRG, care au eliminat un număr de 97 de așezări, dar la totalul rămas de 1256 sate au fost adăugate alte 638 sate dispărute (cercetări între 1954 și 1962), apoi încă 75 (cercetări din 1963) și, în sfîrșit, 85 de sate introduse în listele DMVRG în anul 1965, dînd un total pentru Anglia de 2054 de sate dispărute (stadiul cercetărilor din 1965)¹².

Cît privește repartiția teritorială și cronologia disparițiilor de sate, din cercetarea actuală engleză desprindem următoarele exemplificări :

— În Norfolk, dispar în total 130 sate ; 34 de localități menționate în *Domesday Book* (1086) nu mai reapar în *Nomina Villarum* (1316)¹³.

— În Leicestershire, din numărul total de 65 de sate dispărute, patru se plasează în secolul al XII-lea (7 %), trei în secolul al XIV-lea (5 %), unul între anii 1400 și 1449 (2 %), patru între 1450 și 1484 (7 %), 19 între 1485 și 1509 (29 %), șapte între 1510 și 1548 (12 %) etc.¹⁴.

agaires, et les relations entre les deux, c'est-à-dire celles du village avec son terroir ; la chronologie et la nature (notamment le rythme) du processus de disparition devaient être également définies", p. 49). Apoi : Raymond Chevallier, *Photographie aérienne et villages désertés*, p. 63—81 (cu splendide reproduceri fotografice aeriene) ; Jean-Marie Pesez, *Sources écrites et villages désertés*, p. 83—102 ; Jacques Monfrin, *Habitats ruinés et noms de lieux*, p. 103—124 ; Charles Higounet, *Villeneuves et bastides désertés*, p. 253—265 ; Jean Glénisson și Jacqueline Misraki, *Désertions rurales dans la France médiévale*, p. 267—286.

¹⁰ În legătură cu activitatea DMVRG am avut prilejul să scriem în *SCIV*, t. 16, 1965, nr. 2, p. 412—413. Subliniem și aici interesul manifestat de secretarul DMVRG, John G. Hurst, pentru cercetările din țara noastră în domeniul satului medieval și mai ales faptul de a ne fi pus la îndemînă un bogat material bibliografic, inclusiv toate rapoartele anuale DMVRG. De asemenea, în acest loc e cazul să mulțumim și lui Jean-Marie Pesez, care ne-a trimis voluminoasa lucrare *VDHÉ/1965*.

¹¹ Lutterworth Press, 1954 ; ediția a patra a apărut în 1963. Aici folosim articolul său *Villages désertés : bilan de la recherche anglaise*, în *VDHÉ/1965*, p. 533—580.

¹² DMVRG, *10th Annual Report*, 1962, Appendix A ; *12th Annual Report*, 1964, Appendix D ; *13th Annual Report*, 1965, Appendix B ; M. W. Beresford, *Villages désertés...*, p. 558.

¹³ K. J. Allison, *The Lost Villages of Norfolk*, în *Norfolk Archaeological Review*, XXXI (1955), p. 116—162 (ap. M. W. Beresford, *op. cit.*, p. 536, 560).

¹⁴ W. G. Hoskins, *The deserted Villages of Leicestershire*, în *Essays in Leicestershire History*, 1950, p. 67—107, republicat în articolul folosit de noi : *Provisional List of Deserted Medieval Villages in Leicestershire*, în *The Transactions of the Leicestershire Archaeological and Historical Society*, XXXIX, 1963—1964, p. 24—33.

— În Northamptonshire, totalul disparițiilor se ridică la 82 (inclusiv două sate nelocalizate — Chelverdescote și Hantone), iar cronologia acestor dispariții arată astfel :

Perioada	Nr. satelor dispărute	%
I (cursul după 1086)	4	5
II (cca. 1100 — cca. 1350)	1	1
III (cca. 1350 — cca. 1450)	10	12
IV (cca. 1450 — cca. 1700)	34	41
V (după cca. 1700)	9	11
Incertaină (probabil III)	4	5
Incertaină (probabil IV)	15	19
Cu totul incertaină ¹⁵	5	6
Total	82	

— În Oxfordshire, dispar 101 sate (inclusiv Bispedone, nelocalizabil), dar numai despre 40 se poate bine preciza epoca de dispariție. Tabelul cronologic pentru acest comitat arată în felul următor :

Perioada	Nr. satelor dispărute	
	documentație certă	documentație conjecturală
I (mențiune în Domesday Book)	1	—
II (cca. 1100 — cca. 1350)	5	3
III (cca. 1350 — cca. 1450)	8	17
IV (cca. 1450 — cca. 1700)	23	17
V (după cca. 1700)	3	—
Neprecizată ¹⁶	13	—
Total (cu Bispedone) 101		

În sfârșit, potrivit listelor întocmite de către DMVRG, numărul disparițiilor de sate în alte comitate engleze sînt (în paranteză se indică anul întocmirii listei respective de către DMVRG) : Bedfordshire (1960) — 15, Berkshire (1960) — 38, Buckinghamshire (1957) — 45, Cambridgeshire (1955) — 15, Cornwall (1955) — 6, Cumberland (1963) — 8, Derbyshire (1955) — 19, Devonshire (1963) — 11, Dorset (1961) — 35, Essex (1955) — 8, Kent (1955) — 52, Northumberland (1963) — 163, Sussex (1960) — 37, Worcester (1958) — 7 etc.¹⁷.

¹⁵ K. J. Allison, M. W. Beresford, J. G. Hurst ș.a., *The Deserted Villages of Northamptonshire*, Leicester, 1966 (Department of English Local History, Occasional Papers, 18), 48 p. și două hărți-anexă. Cităm din tabelul II, p. 15.

¹⁶ K. J. Allison, M. W. Beresford, J. G. Hurst ș.a., *The Deserted Villages of Oxfordshire*, Leicester, 1966 (Department of English Local History, Occasional Papers, 17), 47 p. și două hărți-anexă. Aici cităm din tabelul III, p. 22.

¹⁷ Cf. Rapoartele anuale DMVRG, 1953—1965 ; M. W. Beresford, *op. cit.*, p. 559—560 (tabelul nr. 7).

Situația este asemănătoare în *Germania*, unde literatura despre *Wüstungen* apare de peste un secol, începînd cu G. Wagner și G. Landau¹⁸ și terminînd cu H. Polendt și Wilhelm Abel¹⁹. În special ultimul sistematizează un bogat material documentar de istorie economică, ajungînd la aceleași încheieri²⁰ — deși într-un cadru mai larg — și anume despre rolul crizei agrare din secolele XIV—XV în pustiirea satelor din Europa apuseană și centrală²¹.

Astfel, după W. Abel, în ciuda faptului că noțiunile de „pustiire” (*Wüstung*) și de „loc pustiit” (*Ortswüstung*) sînt concepute diferit de către cercetători — comparațiile numerico-procentuale fiind îngreunate tocmai de aceste unghiuri de vedere diferite, care cu greu pot fi puse în concordanță în legătură cu aceleași fapte istorice — se poate totuși opera cu un anumit *indice de pustiire* (*Wüstungsquotient*) stabilit pentru diferitele regiuni ale Germaniei în funcție de documentația istorică păstrată pînă azi (prin asemenea indici, Abel ca și Polendt de altfel, înțelegînd *cîttimea* procentuală a așezărilor dispărute, raportată la masa așezărilor atestate ca existente într-o anumită perioadă istorică). Comparativ, pe regiuni, aceste cîtimi procentuale arată că în Germania medievală fenomenul pustiirii satelor a căpătat proporții dintre cele mai apreciabile.

Așa, de pildă, satele medievale dispar în Württemberg în proporție de 20 %, în Rheinpfalz — 33 %, Hessa — 44 %, Westerwald — 26 %, Eichsfeld — 59 %, Harz — 53 %. Altmark — 33 %, Anhalt — 64 %²², iar studiul lui Polendt și cartogramele de aici arată că provinciile Turingia, Saxonia de sud și Braunschweig ating procente de dispariții variînd între 40 și 69 %

¹⁸ G. W. J. Wagner, *Die Wüstungen im Grossherzogtum Hessen*, Darmstadt, 1854, 1862, 1866; G. Landau, *Historisch-topographische Beschreibung der wüsten Ortschaften im Kurfürstentum Hessen*, în *Zeitschrift des Vereins für hess. Geschichte und Landeskunde*, Suppl. VII, 1858 — citați după Wilhelm Abel, *Désertions rurales : bilan de la recherche allemande*, în *VDHÉ*/1965, p. 516 și nota 3.

¹⁹ G. Polendt, *Die Verbreitung der mittelalterlichen Wüstungen in Deutschland*, în *Göttinger Geographischen Abhandlungen*, 3 (1950), p. 13 și urm.; W. Abel, *Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters*, ed. a II-a, Stuttgart, 1955 (Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte, Band I).

²⁰ W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Berlin, 1935.

²¹ *Wüstungen...*, în special partea a II-a, cap. B (*Die Grunde der Umsiedlung und Abwanderung vom Lande*) și partea a III-a, cap. A (*Leistungen der Bauernwirtschaft*), cap. B (*Der Rückgang der abgeleiteten Agrareinkommen*). Cf. și *Désertions rurales...*, p. 524—529.

²² *Wüstungen...*, p. 5—6 și notele 2—14. Iată după W. Abel (p. 9) cum arată tabelul cronologic al pustiirilor de sate din Württemberg, între secolele IX și XX:

Perioada	Numărul pustiirilor	
	Cifre absolute	%
Pînă în sec. IX	63	5
Secolele X—XI	31	3
Secolele XII—XIII	202	20
Secolele XIV—XV	520	50
Secolele XVI—XVII	121	12
Secolele XVIII—XX	111	10
Total:	1038	100

(„als Gebiete starken Wüstungsvorkommens abheben”), iar pentru Germania de nord-vest între 20 și 30 %²³.

Pustiirea satelor medievale se înregistrează și în bazinul sudic, mediteranean al Europei.

Astfel, în *Spania* devin *despoblados* peste 4000 sate; principalul izvor documentar în această privință îl constituie așa-numitele *Relaciones Geográficas de los Pueblos de España, mandadas hacer por Felipe II* — două chestionare datând din anii 1575 și 1578, în cuprinsul cărora întrebările cu nr. 56 respectiv 43 sunau aproape identic: „Să se indice situarea în teren a satelor și a locurilor depopulate care au existat pe pământul < Spaniei >, numele pe care l-au purtat și cauzele care au dus la depopularea lor”. Un alt izvor, nu mai puțin important, deși tîrziu ca dată, este *Diccionario Geográfico*, alcătuit de Tomás López — în realitate o sumă de rapoarte parohiale trimise la 1780 geografului curții regale, în vederea alcătuirii unei hărți a Spaniei. În sfîrșit, un al treilea izvor — cel mai complet, dar limitat în conținut — este de natură fiscală și cuprinde așa-numitele *Respuestas Generales*, rapoarte trimise la 1765 ministrului Floridablanca în vederea realizării proiectului de impunere numit *Unica Contribución*; în aceste rapoarte se găsesc date amănunțite despre 105 sate dispărute: întindere și limitele precise, numărul caselor, tipurile de culturi agricole practicate etc.

Pe baza acestor izvoare și a altora, Nicolas Cabrillana cartează și stabilește numărul satelor dispărute în Spania, pe durata a cîtorva secole, de ex.: în Navara — 59 (dintre care 19 dispar înainte de anul 1500), în Aragon — 226 (respectiv 36), apoi Catalonia — 48 (11), Castilia — 297 (131), Grenada — 130 (24), iar în Andaluzia, din cele 145 sate dispărute, 24 sucombă înainte de anul 1400 etc.²⁴.

Pentru *Italia*, datele izvoarelor medievale (în special cele cuprinse în volumele intitulate *Rationes Decimarum*), cum și ale unei bogate literaturi istorice — apărută secole de-a rîndul în Italia —, sînt recent sintetizate de Christiane Klapisch-Zuber și de John Day²⁵. De reținut criteriul adoptat de cei doi autori: sînt cartate ca atare doar așezările considerate de contemporani drept *sale*, avînd adică activități pur agricole, țărănești — nu și castelele, mănăstirile, bisericile și capelele izolate — cu alte cuvinte este luat în considerare abandonul total și definitiv al satelor, inclusiv al cîmpurilor de cultură. De asemenea, autorii citați nu au în vederile lor acele sate părăsite temporar, dar renașcute în limitele unei generații. Asemenea criteriu, credem, conferă studiului amintit un plus de profunzime, deși chiar autorii fac remarcă subsistența unor posibile erori de interpretare a materialului documentar. Din voluminosul material pus la îndemîna noastră de Klapisch-Zuber și Day vom extrage realitățile constatate în Italia centrală și de sud, cum și în insulele Sardinia și Sicilia.

Campagna Romana, zona din jurul Romei, cunoaște un număr total de 422 de sate atestate documentar; din rîndul acestora 106 sate dispar între anii 1350 și 1416 (74 identificate și 32 cu localizarea incertă), iar alte 14 sate distruse în aceeași perioadă se vor reface ulterior; pentru perioada cuprinsă între 1416 și 1500, cifrele stabilite sînt: un total de 79 de dispariții de sate (38 identificate, 41 cu localizarea incertă), iar patru așezări intră în categoria celor care se vor reface după anul 1500. În sfîrșit, după această ultimă dată dispar 28 de sate (25, respectiv 3), refăcîndu-se numai două sate. Cu alte cuvinte, din totalul de 422 de sate cunoscute în Campagna Romana, mai mult de 50% dispar pentru totdeauna. Sate ca Vico, Palo,

²³ H. Polendt, *op. cit.*; W. Abel, *Désertions rurales...*, p. 519—521: se arată aici că din totalul celor aproximativ 170 000 localități existente pe teritoriul Germaniei, 40 000 (23%) au dispărut în cursul evului mediu! Cf. și *Wüstungen...*, p. 6.

²⁴ Nicolas Cabrillana, *Villages désertés en Espagne*, în *VDHÉ/1965*, p. 461—512, cu trei hărți și o bogată bibliografie.

²⁵ Christiane Klapisch-Zuber și John Day, *Villages désertés en Italie. Esquisse*, în *VDHÉ/1965*, p. 419—459, cu numeroase hărți.

Ninfa ș.a. distruse între 1350 și 1416 se vor reface chiar în secolul al XV-lea, dar vor dispărea apoi după anul 1500 ²⁶.

În *Toscana*, dispar în secolele XIV—XV aproximativ 280 de sate : unul din cinci sate dispare numai în districtele Volterra și San Gimignano (calculându-se că în teritoriul din jurul acestuia din urmă 70 % din „focuri” nu mai figurează în diferitele *contado* dintre anii 1290 și 1429 ²⁷.

În *Mezzogiorno* situația nu era diferită : Calabria pierde 61 de sate în perioada de până la anul 1570 (localități identificate) ; în diocesele Reggio-Bova dispar 30 de sate în secolele XIV—XV, iar în diocesele Gerace și Squillace alte 20 de dispariții de sate se înregistrează în cursul celor două secole amintite. În sfârșit, în diocesele Mileto și Oppido, dintr-un total de 82 de dispariții de sate, 35 se situează cronologic între anii 1310 și 1570 ²⁸.

Recensămîntul din anul 1485 efectuat în *Sardinia* număra în insulă 26 263 de focuri și o populație de 160 000 de locuitori — deci nici pe jumătate din cifra stabilită de A. Solmi pentru începutul secolului al XIV-lea ²⁹. Acest regres demografic pare a fi confirmat de *Chorographia Sardiniae*, scrisă de G.F. Fara în 1586, cînd se numărau în insulă doar 368 de sate existente, dar sînt menționate alte 400 de sate dispărute ³⁰.

În sfârșit, *Sicilia*, insulă unde se instalează de timpuriu cuceritori străini (normanzii, aragonezii) și unde, mai ales în secolul al XIV-lea, apar întinse latifundii, în regiunea sud-estică Val di Noto din 125 de sate dispărute, 45 % pier între secolul al XIV-lea și începutul celui de al XVI-lea ; în partea opusă, Val di Mazara, din 280 de așezări 150 dispar înainte de secolul al XIV-lea, iar alte 100 de sate își pierd urma în secolele XIV—XV (numai în Val Demone se înregistrează acum 60 de dispariții). În total, Sicilia pierde 470 de sate, din care 50 % în secolele XIV—XV ³¹.

În *Grecia* preocupările în domeniul satelor dispărute sînt abia la început, iar sarcina de a ne oferi un prim bilanț al cercetărilor și-a asumat-o Elena Antoniadis-Bibicou ³². Lista celor 2049 de sate dispărute în Grecia de azi (continentală și insulară), în perioada dintre anii 1000 (Vasile II) și 1850, se bazează pe mai multe categorii de izvoare :

— *praktika*, documente cadastrale întocmite în evul mediu, din rîndul cărora 39 datează din perioada 1262—1420 (inclusiv 22 de documente aparținînd mănăstirilor athonite și care datează din anii 1300—1341) ;

— *Libro catastico ordinario*, executat la 1687 — pentru venețieni — de inginerul Francesco Vandeyk ;

— diverse rapoarte consulare franceze, materiale cartografice (portulane) etc.

Acestor izvoare li se adaugă registrele de recensămînt otomane, consultate de autoare prin intermediul studiilor întreprinse de Ömer L. Barkan asupra așa-numitelor *defter-i-khaskan*, registre asupra adulților de la sate și orașe, cadastrale etc. ³³. Vom reține aici datele oferite de E. Antoniadis-Bibicou pentru secolele XIV și XV.

²⁶ Klapisch-Zuber și Day, *op. cit.*, p. 429 și harta de la p. 426—427. Autorii se sprijină deosebi pe lucrarea lui G. Tomassetti, *La Campagna Romana*, Roma, 1914—1922 (4 vol.). În 1416 a fost întocmită o listă de sate — așa-numita *Sale e Focatico*, editată de Tomasetti în 1897 și apoi de G. Pardi în 1926.

²⁷ *Ibidem*, p. 437—438 și harta nr. IV (alcătuită după un dicționar al lui E. Repelli din anii 1833—1846).

²⁸ *Ibidem*, p. 449 și harta nr. V.

²⁹ *Studi storice sulle Istituzioni della Sardegna nel Medio Evo*, Cagliari, 1917, p. 327 și urm. (ap. Klapisch-Zuber și Day, *op. cit.*, p. 425 și nota 11, p. 438 și nota 4).

³⁰ Citat după Klapisch-Zuber și Day, *op. cit.*, p. 425 și nota 6.

³¹ *Ibidem*, p. 453—454.

³² *Villages désertés en Grèce. Un bilan provisoire*, în *VDHÉ*/1965, p. 343—417, cu numeroase hărți și tabele cronologice.

³³ Autoarea are în vedere articolul lui Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles*, în *Journal of Economic and Social History of Orient*, 1 (1957), p. 9—36. Un articol mai recent al specialis-

Secolul al XIV-lea reprezintă punctul culminant al procesului de dispariție a satelor medievale grecești : 136 în prima jumătate, 322 în cea de-a doua. Ca localizare pe provinciile istorice, 73 de sate (53 %) care dispar în prima parte a secolului al XIV-lea se situau în Macedonia și Thracia, 39 (circa 28 %) în Epir, Etolia și Acarnania, iar restul de 14 (cca. 10 %) în Peloponez. În a doua jumătate a secolului, din totalul celor 322 de sate dispărute atunci 175 (54 %) se aflau în Macedonia și Thracia, 48 (cca. 14 %) în Peloponez, 38 (cca. 11 %) în Epir, Etolia și Acarnania cum și în arhipelag (Lesbos, Chios, Samos, Cyclade, Dodecanez), iar 23 (7 %) în Thessalia³⁴.

În secolul al XV-lea dispar în Grecia 123 de sate (65 în prima jumătate, 58 în cea de-a doua); este vremea când ofensiva otomană nu numai că va cucerii centrul lumii bizantine, Constantinopolul, ci și ultimul pământ din Grecia propriu-zisă : Moreea. Este semnificativ faptul că din cele 58 de sate dispărute în perioada susamintită, 22 (40 %) se localizează tot mai aici, în Moreea³⁵.

Trecând acum mai aproape de părțile noastre, vom consemna mai întâi lipsa cercetărilor din *Iugoslavia* și *Bulgaria*, deși pentru Serbia încă din 1956 M. Corović-Ljubinković ridică problema vechilor sate medievale și preconiza o sistematică cercetare în arhive și pe teren³⁶. Situația este asemănătoare întrucâtva pentru *Ungaria*, unde se apreciază totuși că disparițiile de sate, după anul 1400, ar varia între 20 și 40 %, iar preocupările de geografie istorică se întesesc în ultimul timp³⁷. În *Polonia* s-au ocupat de problema satelor dispărute S. Wojciechowski, S. Mielczarski și J. R. Szaflik³⁸ și, mai recent, foarte pe scurt și fără date concrete, Al. Gieysztor³⁹. Despre partea de nord-vest a Rusiei vechi tratează lucrarea *Studii referitoare la istoria satului rus în secolele X — XIII*, în care se găsesc date istorico-arheologice despre 427 de așezări rurale și 1394 de necropole⁴⁰. Cunoaștem bine însă, datorită lui Vladimir Nekuda, realitățile din *Moravia* medievală⁴¹.

tului turc este *Notes sur les sources de démographie historique existant en Turquie*, publicat în *Acelele Colocviului internațional de pe lângă Universitatea din Liège*, aprilie 1965 (cu tema „Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique”). Tot cu acest prilej au avut loc și comunicările prezentate de Erich Keyser, *Die Pest in Deutschland und ihre Erforschung*, și de prof. Șt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*.

³⁴ E. Antoniadis-Biblicou, *op. cit.*, p. 364—373.

³⁵ *Ibidem*, p. 381.

³⁶ M. Corović-Ljubinković, *Vestiges d'agglomérations urbaines et rurales du Moyen Age, in Monuments et stations archéologiques en Serbie, II, Serbie centrale (Matériaux, X, 3)*, Belgrad, 1956, p. 67.

³⁷ W. Abel, *Wachstumsschwankungen mitteleuropäischer Völker seit dem Mittelalter*, în *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Band 142 (1935), p. 675 și urm.; St. Sienkovic, *Élő és haltól foltark* (Lebende und tote Dörfer), în *Jahrbuch des Klebelsberg-Instituts*, 1934; recent, a apărut primul volum al unui dicționar istorico-geografic (literele A—C), —cf. G. Györffy, *Az Árpádkori magyarország történeli földrajza* (Geographia Historica Hungariae tempore Stirpis Arpadianae), Budapesta, 1963 — cu referiri la satele menționate pînă în secolul al XIV-lea și în comitatele transilvane Arad, Bihor, Brașov etc.

³⁸ S. Wojciechowski, *Zaginione osady w Lubelskiem* (Les villages désertés dans la province de Lublin), în *Pamiętnik Lubelski*, 1 (1930), p. 116—169; S. Mielczarski și J. R. Szaflik, *Zagadnienie lasów pustych w Polsce w XV. i XVI. wieku*, în *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, I (1956), nr. 2, Poznań, p. 55—105; J. R. Szaflik, *Włorne lokacje na łanach opuszczonych w Polsce, XV. i XVI. w.*, Lublin, 1956.

³⁹ Al. Gieysztor, *Villages désertés: bilan de la recherche polonaise*, în *VDHÉ/1965*, p. 607 — 612.

⁴⁰ Cf. *Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.*, în *Труды Государственного Исторического Музея*, 32, Moscova, 1956 (sub redacția lui B. A. Rîbakov), în special capitolul despre *Așezările din Rusia veche*, p. 7—18 (redactat de A. V. Uspenskaja și M. V. Fehner). Cf. și recenzie la Al. Andronic din *SCIV*, X, 1959, nr. 1, p. 206—210.

⁴¹ Vladimir Nekuda, *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu* (Die Ortswüstungen Mährens in der Epoche des Feudalismus), Brno, 1961.

Interesul pentru așezările dispărute din Moravia începe o dată cu studiul (nepublicat) al lui Rehor Volný despre toponimia siliștilor morave⁴². Îi urmează F. A. Slávik, care cel dintâi publică o listă cu 596 de așezări dispărute în cursul evului mediu, datorită războiului dintre Cehia și Ungaria din secolul al XVI-lea și războiului de 30 de ani din secolul următor⁴³. Mai departe, Vincenc Prasek se va ocupa de perioada marilor pustiiri de sate (dintre anii 1430 și 1780), întocmind o listă cu 586 de așezări dispărute, mai bine localizate decât o făcea Slávik⁴⁴. Un pas înainte îl face Ladislav Hosak în articolul său despre *Așezările dispărute din Moravia*, unde analizează un număr de 1200 de siliști morave. Hosak pune ordine în listă, corectează unele lecțiuni greșite din textele izvoarelor și stabilește pentru prima oară o tipologie a așezărilor dispărute făcând distincție între disparițiile temporare și cele definitive⁴⁵. Unele date de caracter social-economic privitoare la vechile sate morave se găsesc și în studiile publicate de F. Matejek și J. Novotný⁴⁶.

Recenta contribuție a lui Vladimír Nekuda își propune în primul rând o revizuire a problematicii satului medieval dispărut în Moravia și întocmirea, pe baza izvoarelor documentare existente, a unei liste cât mai complete cu putință și anume : 1) sate complet dispărute (lista notată de autor cu A) ; 2) sate dispărute, din care au mai rămas însă moara străveche, biserică, eleșteul, conacul marelui feudal etc. (lista B) ; și 3) sate dispărute dar renăscute pe vechile hotare medievale (lista C). Din schema cronologică a pustiirilor întocmită de Vl. Nekuda vom înfățișa aici datele numerice în legătură cu secolele XIV—XV :

— Până la 1420 (începutul mișcării husite) izvoarele arată dispariția unui număr de 39 de așezări (lista A), șapte din grupa următoare (B) și 14 din ultima grupă (C). Acestor 60 de așezări (care dispar în majoritate în cursul secolului al XIV-lea) li se adaugă alte 309, care nu pot fi împărțite în nici una din grupele amintite, dar despre care se știe cu certitudine că au pierit între secolul al XII-lea și sfârșitul secolului al XIII-lea. Cu alte cuvinte, până la 1420, din 369 de sate dispărute abia 14 se refac pe fostele vetre de sălaș.

— În restul secolului al XV-lea, timp de opt decenii, numărul disparițiilor de sate este apreciabil : 197 în grupa A, 27 în B și 56 în C, în total 280 de sate dispărute din care renasc 20 %.

După Vl. Nekuda, dispar în Moravia (până la sfârșitul secolului al XVIII-lea) 1395 de sate medievale ; din acestea numai 200 (15 %) se refac (grupa C), circa 105 (7 %) se păstrează ca rămășițe (eleșteu, moară, biserică) și alcătuiesc grupa B, iar marea majoritate — 1090 (78 %) — dispăre pentru totdeauna (grupa A). Epoca de maximă pustiire în Moravia este cea cuprinsă în secolele XV și XVI, când dispar 807 sate (60 % din numărul total al satelor dispărute în Moravia)⁴⁷.

Căror împrejurări istorice li se datorează o atât de amplă regresie în lumea satelor medievale din țările arătate ?

Răspunsul dat de literatura occidentală prezintă — cu rare excepții — un numitor comun : el are la bază *teoria catastrofelor*, diversificată în clasicele ipoteze — foametea, cluma (moliile în general) și războiul. Chiar W. Abel, istoric-economist, se sprijină pe această teorie, deși introduce în miezul ei factorul economic ; numai că Abel restrânge latura economică la

⁴² *Op. cit.*, p. 7 și note.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ L. Hosak, *Zaniklé osady na Moravě*, 1931 ; idem, *Kproblematicke zaniklých sídlišť na Moravě*, 1957 — ap. V. Nekuda, *op. cit.*, partea introductivă.

⁴⁶ Vl. Nekuda, *op. cit.*, p. 11—12 și note.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 29—161 (datele sintetice din tabelul de la p. 161).

raporturile „tehnice” ale pieței, la fluctuațiile prețurilor și consumul orașelor și chiar cînd analizează randamentul producției agrare pe piață (*Leistungen*) el nu face nici o aluzie la modul de producție feudal, la orînduirea economică *feudală* care a generat criza de care se ocupă W. Abel.

Este adevărat: toate sursele documentare medievale, de oriunde, abundă în știri despre numeroasele și variatele calamități naturale abătute asupra Europei medievale secole de-a rîndul, flageluri care au măcinat lumea și s-au perpetuat multă vreme în amintirea contemporanilor și a urmașilor lor — cutremure, variații climatice catastrofale care au dus la dereglarea rețelelor hidrografice, la inundații, împotmoliri, infestare malarică și mai ales la secetă și foamete⁴⁸. Nu mai vorbim de „moartea neagră” — ciuma din anii 1347—1350 și următorii, care a secerat o imensă populație în Europa⁴⁹. Toate acestea au însoțit, ca un cortegiu, manifestările de substanță politică a regimurilor feudale — războaiele de jaf și brigandajele, adesea învăluite de scutul bisericii catolice: unele dăinuind multe zeci de ani și cu atît mai mult fiind costisitoare și cu urmări dintre cele mai nefaste pentru țărănimie și sate în primul rînd (să nu uităm că hrana și furajele se concentrău mai ales la sate)⁵⁰.

Satul era locul de bază al producției feudale, iar condițiile vieții materiale, social-economice, a țărănimii, înăpoierea și exploatarea la care era supusă țărănimia au constituit principala-cauză a pustiirii satelor în Europa, ceilalți factori (social-biologici, geografici, politici) accelerînd în mare măsură acest proces⁵¹.

⁴⁸ Despre rolul factorului geoclimatic în pustiirea satelor medievale — exagerat adesea — cf. A. Becker, *Die geographische Wertung der Wüstungen*, în *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft in Wien*, 77 (1937), p. 146—181; H. Flohn, *Klimaschwankungen in Mittelalter und ihre historisch-geographische Bedeutung*, în *Berichte der deutschen Landeskunde*, VII (ap. VI. Nekuda, op. cit.); Walter Ulrich Guyan, *Die mittelalterlichen Wüstlegungen als archäologisches und geographisches Problem, dargestellt an einigen Beispielen aus dem Kanton Schaffhausen*, în *Zeitschrift für schweizerische Geschichte*, 26 (1946), p. 433—478. Despre urmările altor calamități naturale, cf. J. M. Pesce-Le Roy Ladurie, op. cit., p. 136; Klapisch-Zuber și Day, op. cit., p. 439—440 (ravagiile malariei în Italia medievală); N. Cabrillana, op. cit., p. 463 (paludismul endemic în Noua Castilie, cf. mai ales tabelul cu cele 13 sate dispărute, p. 467).

⁴⁹ H. Dublond, op. cit.; W. Abel, *Wüstungen...*, p. 27 și urm. (*Der Schwarze Tod der Jahre 1347—1350*); J. Saltmarsh, *Plague and Economic Decline in England in the Later Middle Ages*, în *Cambridge Historical Journal*, VII (1941—1943), p. 23—41; E. Kelter, *Das deutsche Wirtschaftsleben des 14. und 15. Jahrhunderts im Schatten der Pestepidemien*, în *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, CLXII, 1950, p. 161—168; J. G. Hurst și J. Golsen, *Deserted Medieval Villages, Lecture to the Royal Archaeological Institute*, Londra, 1953, p. 8 și nota 35; H. Klein, *Das Grosse Sterben von 1348/49 und seine Auswirkung auf die Besiedlung der Ostalpenländer*, în *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 100 (1960) etc. etc. Se apreciază că jumătate din populația Franței ar fi pierit în urma ciumei de la mijlocul secolului al XIV-lea, în Anglia o treime (după Rogers) sau chiar jumătate (după Cunningham și Denton; W. Abel, op. cit., p. 27 și nota 4). Pentru Norvegia, A. O. Johnsen, *Norges folk i middelalderen*, în *Nordisk Kultur*, II, Oslo, 1938, p. 58—105, stabilește că numărul victimelor a fost de 130 000 la o populație de 400 000 locuitori. Venită din Orient, epidemia a „debarcat” la Marsilia, făcînd primele ravagii pe coasta mediteraneană a Franței și Spaniei (cf. N. Cabrillana, op. cit., p. 478, 494—495).

⁵⁰ Cf. R. Boutrouche, *La dévastation des campagnes pendant la guerre de Cent ans et la reconstruction agricole en France*, în *Études historiques. Mélanges*, Paris, 1945; W. Abel, *Wüstungen...*, p. 87 (*Die Kriegstheorie*); invazia engleză în Franța, în timpul războiului de 100 de ani, a coincis cu apariția ciumei: firească era deci întrebarea pusă de trimișii episcopului de Cahors unor țărani, ce anume a dus la pustiirea satelor franceze, războiul sau ciuma? „Și una și alta” a sunat răspunsul („Interrogatus... si dicta loca fuerunt depauperata et impotentia reddita propter guerram aut pestilentiam aut mortalitatem, dixit quod ex utroque” — *Informatio Caturensis*, martorii 2 și 3, apud J. M. Pesce și Le Roy Ladurie, op. cit., p. 184 și nota 3). Cf. și E. Antoniadis-Bibicou, op. cit., p. 379—380 (despre fuga în masă a țărănimii grecești din cauza masacrelor și deportărilor turcești).

⁵¹ VI. Nekuda, op. cit., p. 196. E de subliniat că atît N. Cabrillana, op. cit., p. 499, cît și Klapisch-Zuber și Day, op. cit., p. 444, 446, 457, apreciază ca fiind cu totul negativă apariția latifundiilor în Spania și Italia, pe seama moșiilor țărănești („Le latifondo a grandi sur les ruines de villages abandonnés, il a rétréci et a étouffé ceux qui occupaient encore une partie

Trebuie să avem în vedere un fapt esențial pentru istoria Europei de apus din secolele XIV—XV: în această vreme au loc schimbări profunde în structura social-economică a societății feudale, în viața ei politică. Mai devreme în Italia, apoi în Anglia și Franța, în ritm mai lent în Germania, se dezvoltă relațiile marfă-bani în condițiile procesului unic de formare a pieței interne, apar germeii viitoarei orînduiri capitaliste. În structura claselor se înregistrează transformări corespunzătoare, iar consecința acestora din urmă este că apare o nouă nobilime, mai puternică decît cea de sînge deoarece minuia banul și piața, tranzacțiile comerciale. Grosul acestei noi nobilimi va fi curînd alimentat de însăși vechea nobilime, mare și mijlocie, căci din rîndurile acesteia din urmă se vor desprinde cei care vor fi, alături de burghezia în formare, stăpînitorii banului și ai piețelor. În secolul al XV-lea deja, nobilimea engleză se va bifurca, o parte trăind nu alt din renta feudală clasică (dijsma, claca), cît din exploatarea muncii salariate a argaților de la sate, renta însăși fiind însoțită acum sub forma ei bănească⁶². „Pretutindeni unde o relație personală era înlocuită printr-una bănească, unde o prestație în bani înlocuia o prestație în natură, acolo o relație burgheză înlocuia una feudală”⁶³.

În cadrul acestui proces de evoluție ireversibilă către noile relații de producție capitaliste, țărănimea din Occident rămînea în continuare singura clasă oprimată și supusă arbitrarului politic și juridic din partea regimurilor feudale. Iată de ce, încă din secolul al XIV-lea — epocă departe de a fi doar a „luxului și a noutăților”⁶⁴ — istoria medievală de pe continent este marcată de numeroase mișcări țărănești antif feudale, în urma cărora în cîteva țări șerbia va fi abolită. Răscoala țărănească din nordul Italiei, condusă de Dulcino la începutul secolului al XIV-lea, cea din imperiul bizantin, a zeloților (1341), *jacqueria* din Franța, răscoala condusă de Wat Tyler în Anglia (1381), apoi uriașele mișcări țărănești din secolul al XV-lea: războiul husit (1419—1434), răscoalele din imperiul otoman (ca *bedreddinismul* din Bulgaria de nord-est și Dobrogea, 1418—1420)⁶⁵, mișcările țărănești din Ungaria, Slovacia, Croația și Moldova dintre 1421 și 1440, din Transilvania (Boblna, 1437), din Salzburg, Carintia, Slovenia de după 1474 și din Albania, Galiția și Rusia Roșie din aceași vreme — iată o desfășurare de forțe țărănești care încercau să scuture jugul feudal⁶⁶.

Nu este o întîmplare, în consecință, că majoritatea pustiirilor de sate medievale datează — cum am văzut mai sus — tocmai din perioada secolelor XIV — XV. Țărănimea împilată prefera să migreze, să-și părăsească vetrele de sat și ogoarele și să-și caute adăpost în tîrguri, orașe, în mine și ocne, unde li erau asigurate alte condiții de muncă și înlesniri de activitate productivă⁶⁷. Dreptul de strămutare al țăranilor a fost în cursul evului mediu un stîndard de luptă economică și politică. Această deplasare a populației de la sat spre oraș și părăsirea locului de baștină poartă

du terroir” — scriu pe bună dreptate Klapisch-Zuber și Day, *op. cit.*, p. 457). Iar E. Antoniadis-Bibicou afirmă: „Les paysans dépendants — et à cette époque tous les paysans le sont, *en fait*, hormis les grands propriétaires fonciers jouissant d’immunités fiscales — opprimés par le poids des impôts, taxes et corvées (ce sont eux qui assument, pour la plupart, des tâches plus ardues qu’à l’ordinaire quand il y a régression démographique), opprimés aussi par toutes les servitudes qu’implique l’attachement à la plèbe, n’ont d’autre réaction que de fuir sans savoir bien souvent où aller” (*op. cit.*, p. 369—370). Sublinierea aparține autoarei citate.

⁶² Cf. E. A. Kozminski, *Вопросы аграрной истории в Англии в XV в.*, în *Вопросы истории*, 4 (1948).

⁶³ F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale, anexă la Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, ESPI.P, 1958, p. 10—11.

⁶⁴ F. Serré, *Les arts somptuaires*, Paris, 1858 — citat după V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în *BCMI*, X—XVI, 1915—1923, p. 59 și nota 2.

⁶⁵ Cf. M. Guboglu și M. Mustafa, *Răscoale țărănești din imperiul otoman (1418—1420) și bedreddinismul*, în *Studii*, X, 1957, nr. 2, p. 137—158 cu bibliografia respectivă. Recent, în legătură cu un vast teritoriu și pe o lungă perioadă de timp, s-a ocupat de problemă Șt. Pascu, *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei din secolul al XV-lea pînă în secolul al XX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, VIII, 1965, p. 7—72.

⁶⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 12—13.

în sine o pecete revoluționară, deoarece din acești țărani fugiți se va naște curînd proletariatul orînduirii capitaliste. Ca revers, acolo unde dreptul de strămutare va fi îngăduit în cele din urmă — 1514 în Ungaria, Slovacia și Transilvania, 1591—1592 în Rusia, 1596—1597 în Țara Românească („legătura lui Mihai”), în 1628 în Moldova etc. — legarea de glie a țăranilor va avea consecințe cu totul negative asupra dezvoltării ulterioare a țărilor respective⁵⁸.

Se cuvine a fi subliniat, în legătură cu cele de mai sus, un aspect specific Angliei secolelor XIV—XV. Interesată în dezvoltarea producției țesăturilor de lînă—devenită rentabilă—aristocrația legată de piața comercială a început să acapareze tot mai mult pămînturile țăranesti, pentru a le transforma în pășuni pentru marile turme de oi. M. Postan observă, pe baza confruntărilor mai multor registre comerciale de soeoteli din secolul al XV-lea, că din 450 de latifundii 400 dovedesc o descreștere a suprafețelor destinate culturilor cerealiere, cu o diminuare proporțională a rentelor și, dimpotrivă, o creștere apreciabilă a pășunilor și a titlurilor de oi (*enclosures*)⁵⁹. „Unde înainte 200 de țăărani luerau pămîntul; trăind din munca lor cîinstită, acum sînt doar doi-trei ciobani”, se spune într-o lege engleză din 1489⁶⁰.

De asemenea, adesea pustirile sînt cauzate de apariția în diverse locuri a unor mănăstiri, care își extind ulterior domeniul agricol în dauna satelor din jur. Situația este înregistrată documentar în Franța⁶¹, Anglia⁶² și în alte țări, inclusiv în țările române.

*Cercelarea arheologică a satului medieval în Europa este — ca și la noi — abia la începuturile sale, în orice caz în urma investigațiilor de arhivă. Totuși e de remarcat că volumul cel mai mare de săpături a fost realizat în Anglia: 56 de obiective au fost cercelate pe cale arheologică pînă în anul 1964 — două dintre acestea fiind foarte importante prin descoperirile făcute, fiind vorba de așezările medievale dispărute de la Wharram Percy (Yorkshire) și Hangleton (Sussex), unde o cercetare stratigrafică minuțioasă (*peeling off layers*) a permis stabilirea unor faze multiple de construcții în piatră⁶³. În Franța, cercetările sînt cu totul restrînse — fiind de amintit aici săpăturile de la Rougiers (Provence)⁶⁴, de la Montaignut și St.-Jean-le-Froid,*

⁵⁸ *Ibidem*; cf. și B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului* (tr. din l. rusă). Ed. Științifică, București, 1957, p. 146—147.

⁵⁹ M. Postan, *Some Economic Evidences of Declining Population in the Later Middle Ages*, în *The Economic History Review*, 2nd Series, II, 1950, p. 221—246; idem, *Revisions in Economic History: The Fifteenth Century*, *ibidem*, IX (1939), p. 160 și urm.

⁶⁰ W. Abel, *Wüstungen...*, p. 12.

⁶¹ J. M. Pesez și Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 145: *Je conteroie mil eglises/Ou ils ont lor granges* — spune un călugăr de la Cluny, în secolul al XIII-lea.

⁶² H. M. Colvin, *Deserted Villages and the Archaeologist*, în *Archaeological News Letter*, IV (1952), p. 175—176; J. G. Hurst și J. Golson, *op. cit.*, p. 7 și nota 29; R. A. Donkin, *Settlement and depopulation on Cistercian estates during the twelfth and thirteenth centuries, especially in Yorkshire*, în *Bulletin of the Institute of Historical Research*, 1960 (ap. J. M. Pesez și Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 145, nota 4).

⁶³ Cf. Rapoartele anuale DMVRG; M. W. Beresford, *op. cit.*, p. 564—565. Rapoarte preliminare succinte asupra săpăturilor de la Wharram Percy au fost publicate și în *Medieval Archaeology, Journal of the Society for Medieval Archaeology*, Londra (University College), I (1957), p. 166—168; II (1958), p. 205—208; III (1959), p. 324 etc. Despre săpăturile de la Hangleton, cf. J. G. Hurst și D. Gillian Hurst, *Excavations at the deserted medieval village of Hangleton*, în *Sussex Archaeological Collections*, CII (1964), p. 94—142 (este publicată aici partea a doua a raportului de săpături; partea întâi, aparținînd lui E. W. Holden, cu același titlu, a fost publicată în vol. 101 al publicației amintite, p. 54—181).

⁶⁴ Gabrielle Démlans d'Archimbaud, *Archéologie et villages désertés en Provence. Résultats des fouilles*, în *VDHÉ*/1965, p. 287—301.

ultimele două aşezări fiind cercetate de polonezi ⁶⁵. De asemenea, în 1965 au fost iniţiate săpături în aşezarea rurală medievală de la *Dracy* (Burgundia) ⁶⁶.

În Moravia, la *Msténice*, a fost cercetată o aşezare dispărută în secolul al XV-lea (1468), iar în Boemia, la *Sezimovo Ústí*, o alta datând din faza prehusită ⁶⁷. Dintre cercetările ungare vom aminti pe aceea de la *Bashalom*, unde a fost documentată existenţa unei aşezări distruse de invazia tătară de la 1241 ⁶⁸.

În concluzie la cele de mai sus, a reieşit, credem, că tema satului medieval dispărut a devenit o preocupare curentă pentru istoricii şi arheologii din Europa chiar în ţări unde, cum afirmă J. M. Pesez cu un titlu semnificativ ⁶⁹, istoria medievală nu duce lipsă nici de izvoare scrise şi nici de monumente păstrate. În toată această efervescentă a cercetării se acumulează date noi şi experienţă în acelaşi timp — cu atât mai folositoare, cu cât cercetarea satului medieval românesc, intrată şi ea de câţiva ani pe făgaşul investigaţiei metodice, are la rîndu-i problemele sale de rezolvat, experienţa proprie şi realizări importante. Arheologia medievală românească oferă de pe acum o calc de urmat.

⁶⁵ Witold Hensel şi colab., *Le village déserté de Montaignut: rapport de fouilles*, în *VDHÉ*/1965, p. 303 — 326; idem, *Le village déserté de Saint-Jean-le-Froid: rapport de fouilles*, *ibidem*, p. 327—339.

⁶⁶ DMVRG, *13th Annual Report*, 1965, p. 33—34.

⁶⁷ Vl. Nekuda, *op. cit.*, pentru săpăturile de la Msténice, şi DMVRG, *13th Annual Report*, 1965, p. 31, pentru Sezimovo Ústí.

⁶⁸ Júlia Kovalovski, *A Dobozi és Bashalmi Arpádkori faluásalások* (Die Ausgrabungen von Dobozi und Bashalom aus der Arpadenzeit), în *Folia Arch.*, XVI, 1964, Budapesta, p. 125—143.

⁶⁹ J. M. Pesez, *Pour l'histoire de l'habitat rural français: les promesses de l'archéologie*, comunicare la *Congresul Internaţional de arheologie slavă*, Varşovia, septembrie 1965 (Secţia a IV-a).

